

FRYSLÂN

GESCHIEDENIS EN CULTUUR

2

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR 13E JAARGANG, JULI 2008

inhoud

- 3** Excursie Westergo
- 5** Friesland kerkenland
Sytse ten Hoeve
- 13** 70 jaar Fries Scheepvaart Museum
Jelle Koenen
- 19** Ynboekt
Martha Kist

Hoofdredactie:
Meindert Schroor

Redactie:
Kerst Huisman, Martha Kist, Meindert Seffinga en
Marlies Stoter

Eindredactie en redactiesecretariaat:
Klazien Schroor-Dijkstra

Redactieadres:
Postbus 6091, 8902 HB Leeuwarden.
Telefoon 058-2672072
E-mail: schroor@varenius.nl

Druk:
Grafisch Bedrijf Hellings B.V.

Ontwerp:
De Witte Vormgeving

Kopy, uitsluitend op diskette of via e-mail sturen
naar het redactieadres

Ledenadministratie en vragen over bezorging:
Hilda Dekkinga, telefoon 058-2555500
(alleen op dinsdag tussen 10.00-12.00 uur.
Email: fries.genootschap@friesmuseum.nl

Fryslân is een uitgave van het Koninklijk Fries
Genootschap/Koninklik Frysk Genoatskip en
verschijnt 4x per jaar.

Het lidmaatschap van het KFG bedraagt € 37,50
per jaar. Daarvoor ontvangt u viermaal per jaar
Fryslân en eenmaal per jaar *De Vrije Fries*.
Daarnaast hebben u en uw gezinsleden recht op
gratis toegang tot het Fries Museum en museum
Het Prinsessehof, gratis deelname aan of sterk
gereduceerd tarief voor congressen en symposia,
deelname aan de jaarlijkse excursies etc.

Losse nummer: € 3,95

Johan Frieswijk met pensioen

Op donderdag 5 juni jl. is tijdens een symposium afscheid genomen van Johan Frieswijk. Frieswijk werkte bijna 22 jaar bij de Fryske Akademy. Hij heeft veel gepubliceerd over de arbeidersbeweging in Friesland. Van zijn hand kwamen onder andere *Herinneringen van de Friese landarbeider*, Imke Klaver (1974) en het overzichtswerk *Socialisme in Friesland* (1977). Ook schreef hij met Hans Sleurink een boek over de *Hogerhuiszaak* (1984).

In 1989 promoveerde Johan Frieswijk aan de Groninger universiteit op de geschiedenis van de land- en veenarbeidersbeweging in het noorden van Nederland. Eerder werkte hij mee aan de tv-serie van de VARA 'Voorwaarts en niet vergeten' over de geschiedenis van het socialisme. Frieswijk was tevens eindredacteur van de *Geschiedenis van Friesland 1750-1995* (1998). In 2003 werd hij voor zijn gehele, omvangrijke werk bekroond met de Joast Hiddes Halbertsma-prijs van de provincie Fryslân.

Johan was jarenlang een gewaardeerd lid van de redactie van *Fryslân*. De redactie wenst hem en zijn familie alle goeds toe voor de toekomst.

De redactie

Bij de voorpagina:

Gerrit Benner@1897 – 1981, Dorp in Friesland, 1954, gouache, collectie Provincie Fryslân © A.G.Benner, 2008

Excursie in Westergo

zaterdag 30 augustus en mogelijk
13 september 2008

Memento Mori: grafcultuur in en om kerken en op begraafplaatsen

In Friesland zijn in en rond de meeste kerken en op vele tientallen begraafplaatsen – met elkaar zo'n 470 dodenakkers - rijke sporen te vinden van de begraafcultuur uit vele eeuwen. Sarcophagen, beeldhouwde grafzerken, epitafen en rouwborden, een aantal monumentale pronkgraven, grafheuvels, familiebegraafplaatsen en zelfs een grafkapel. Adel en patriciaat kregen hun laatste rustplaats in de kerk, het gewone volk werd te ruste gelegd op het kerkhof. Op kerkhoven en begraafplaatsen vinden we vele duizenden liggende zerken en staande stèles met allerlei versieringen, vooral afbeeldingen van doodssymboliek. Op de graven lezen we namen en data, stenen charters

worden ze wel genoemd. Soms worden we verrast met poëzie of liggen er bloemtrommels bij. Er zijn familiedrama's en noodlottige ongevallen te lezen en soms een pakkende karakteristiek of een foto van de overledene. Sommige graven zijn anoniem, zoals in Brongerga een graf met het eenvoudige en ontroerende opschrift: 'Dag, mijn lieve moeder'.

Tijdens de Verlichting kwamen er geluiden dat begraven in de kerken onhygiënisch was. Vanaf de jaren 1820 zijn op koninklijke last bij alle plaatsen met meer dan 1000 inwoners begraafplaatsen aangelegd. Bij de kleinere dorpen gebeurde dit niet en daar liggen nogal volle kerkhoven. Vanouds hadden de joden eigen begraafplaatsen. In de tweede helft van de negentiende eeuw gingen de rooms-katholieken ook eigen kerkhoven en begraafplaatsen inrichten.

Op de reis zal een tiental plekken bezocht worden om een gevarieerd en veelzijdig beeld te krijgen van de grafcultuur. We bezoeken eerst Deinum met vier excellente grafzerken uit de vroege renaissance, gemaakt door grote meesters. Op het kerkhof staan onder meer graven met een gebroken zuil en een obelisk, gedrapeerd met een rouwdoek. In Sint-Annaparochie vinden we de prachtige begraafkapel (1686) van de familie Van Haren. Achter de met koperwerk versierde deur hangt in de overwelfde ruimte de epitaaf van Willem van Haren en Elisabeth van Hemmema. Van Haren was ambassadeur voor de Republiek. Een paar dorpen verder, Dongjum, ligt een andere ambassadeur van Friese afkomst, Sicco van Goslinga. Hij kreeg een praalgraf van grote kwaliteit. Hij onderhandelde in Versailles dan ook met Lodewijk XIV, de Zonnekoning.

De Martinikerk van Franeker bevat een omvangrijke collectie zerken uit de renaissance en een aantal epitafen. De Algemene Begraafplaats van Harlingen is buitengewoon boeiend: prachtig hek, fraai neoclassicistisch baarhuis en een joodse afdeling met metaarhuis.

Na de lunch in of nabij Harlingen bezoeken we de mooie Laurentiuskerk van Kimswerd om de opzienbarende sporen van de dames Heemstra te bezoeken, ondermeer de fraaiste architectuurzerk van Friesland. De mooiste portretzerk ligt in de Martinikerk van Bolsward: Goslick van Heerma (+1611) en diens tweede vrouw, een ontroerend innig dubbelportret. In Bolsward bezoeken we bovendien de Algemene Begraafplaats met joodse en rooms-katholieke afdelingen. Een van de mooiste rooms-katholieke kerkhoven

Het Goslinga grafmonument in de dorpskerk van Dongjum.

vinden we bij de Sint-Vituskerk in Blauwhuis met uitbundige grafmonumenten. In Ysbrechtum tenslotte kunnen we in de kerk het opvallende monument voor Duco Martena van Burmania (+ 1692) en zijn vrouw Eduarda Lucia van Juckema (+ 1682) bewonderen en twee fraaie rouwborden voor andere bewoners van Epemastate.

Op 30 augustus - en bij veel belangstelling op 13 september opnieuw - vertrekken we om acht uur vanaf het busstation in Leeuwarden en zijn hier omstreeks zes uur terug. De heren wordt verzocht een hoofddekseel mee te nemen met het oog op de te bezoeken joodse begraafplaatsen. De reis zal ongeveer € 60 kosten, inclusief lunch. Geïnteresseerden kunnen zich schriftelijk (zie inlegvel) of per e-mail vóór 1 augustus 2008 opgeven bij:
S.J. Feenstra, De Tolve 76, 9084 BL Goutum.
Email: d.feenstra9@kpnplanet.nl

De excursiecommissie,
Jantsje Sikma, Sipke Feenstra, Peter Karstkarel en
Hotso Spanninga

Deinum, kerkhof bg Bensche Osinga †1913 en zoon Douwe Smeding † 1907, obelisk en gebr. zuil

Het prachtige hek van de algemene begraafplaats in Harlingen (foto's: Peter Karstkarel)

Friesland kerkenland

We raken eraan gewend, dat aan bepaalde jaren thema's worden toegekend. Door wie dat gebeurt is niet altijd even helder, maar de bedoeling ervan is wel duidelijk: ruime belangstelling wekken voor de thema's, vooral door tussenkomst van nieuwsmedia. Het jaar 2008 is uitgeroepen tot *Jaar van het Religieus Erfgoed*, niet door de kerkgenootschappen, maar door de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland in samenwerking met instellingen die opkomen voor het in stand houden van kerkgebouwen en kloosters.

De bedoeling is de toekomst van de gebouwen, die door functieverlies dreigen te worden geschonden of zelfs gesloopt, alsmede het belang van hun dikwijls waardevolle inventaris onder de aandacht te brengen van een breed publiek en van de overheden. De activiteiten voor dit themajaar komen maar moeizaam op gang, niet in de laatste plaats doordat de kerkgenootschappen er nauwelijks aan deelnemen. Zij worden zo beheerst door hun interne problematiek, dat ze weinig kans zien met elan aan buitenstaanders te tonen wat ze te bieden hebben op het gebied van geloofsbeleving en zingeving, laat staan aan cultuur. Ondertussen krijgt het *Jaar van het Religieus Erfgoed* veel media-aandacht en dat is goed, want de kerkgebouwen, de kloosters en hun inventarissen zijn van groot cultureel belang en worden ernstig in hun voortbestaan bedreigd. Dat geldt zeker voor Friesland, waar de kerkendichtheid groot en de bevolkingsdichtheid gering is. De voortschrijdende secularisatie en het afnemen van kerkelijke bestuurskracht in kleine gemeenschappen, maken samen met de inkrimping en waardevermindering van kerkelijke bezittingen, het functiebehoud en de instandhouding van veel monumentaal kerkelijk erfgoed onzeker. Dat kan rampzalig uitpakken voor de kerkgebouwen die een belangrijke functie hebben in de Friese gemeenschap, die bovendien het aanzien van de dorpen en van het totale Friese landschap bepalen en als het belangrijkste materiële culturele erfgoed van de provincie kunnen worden beschouwd.

Hoge kerkendichtheid

In de Friese Greidhoek ligt het dorp Easterwierrum. In 1905 werd daar nog een middeleeuwse kerk afgebroken omdat men een nieuwe kerk wilde bouwen bij de dorpskern die zich vanaf de zeventiende eeuw naar het zuidoosten, meer in de richting van de weg en de vaart had verplaatst. Op de oude hoge terp bleef de dertiende-eeuwse toren als een eenzame wachter achter. Als men daar bij die toren op het kerkhof staat, bij de oude, onlangs gerestaureerde ringmuur en men kijkt uit over het typisch Friese terpenlandschap, dan zijn meer dan twintig kerkgebouwen zichtbaar.

Dat zijn er nogal wat. Een Fries spreekwoord mag dan luiden: 'Der binne mear froulju as tsjerken', toch telt de provincie Friesland een groot aantal oude (en monumentale) kerkgebouwen, meer dan de andere provincies. Trekt men bijvoorbeeld op een kaart van de provincie Drenthe een cirkel met een straal van vijf kilometer rondom het dorp Vries, dan valt daar enkel het kerkdorp Vries binnen. Doet men hetzelfde op de kaart van Friesland bij het dorp Reitsum, dan vallen er achttien kerkdorpen binnen de cirkel en doet men hetzelfde bij Baard, dan omsluit de cirkel 23 kerkdorpen. In de 323 oude kerkdorpen, de vlekken (dorpen met stadse allure), de nieuwe dorpen en de elf steden staan thans 493 kerkgebouwen (330 rijksmonumenten) van

Easterwierrum voor en na de afbraak van de kerk in 1905. (coll. Sytse ten Hoeve)

de oude en grote kerkgenootschappen. Dan zijn er nog de kerkgebouwen van diverse kleine kerkgenootschappen. Dat zijn er ruim 100, wat het totale aantal christelijke kerkgebouwen in Friesland op circa 600 brengt. De voor de rooms-katholieke eredienst bestemde middeleeuwse dorpskerken werden in Friesland na de Reformatie bestemd voor gebruik door gereformeerden, die zich in de negentiende eeuw hervormden gingen noemen. Er ontstonden schuilkerken voor doopsgezinden en rooms-katholieken, die in de negentiende eeuw dikwijls door grotere en meer monumentale godshuizen werden vervangen. De Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886 leidden tot de bouw van doorgaans eenvoudige kerkgebouwen, die niet zelden in de eerste helft van de twintigste eeuw werden vervangen door ruimere, soms imposante kerkgebouwen.

Als het kleinste dorp wordt momenteel Smallebrugge bij Woudsend beschouwd. Het telt nu drie boerderijen en een kerkhof met een klokkenstoel, maar tot in de zeventiende eeuw bezat het nog een kerk. Friesland was in de Middeleeuwen bezaaid met kerken.

De theoloog-historicus dr. G.A. Wumkes heeft eens geschreven: 'Ik ken geen streek in Europa, die op zo'n heilige bouwerij bogen kan. Elke terp, elk groepje huizen moest een kerk hebben.' Nu was die kerkbouw in Friesland (en Groningen) niet enkel een vrome aangelegenheid, ook andere factoren speelden een rol, zoals de toestand van het landschap in de middeleeuwen: een terpenlandschap met slenken en geulen en van elkaar geïsoleerd liggende nederzettingen. Ook de relatief hoge bevolkingsdichtheid en welvarendheid speelden een rol. Daarnaast wordt het individualisme van de Friezen genoemd. Zij zouden graag zelfstandig, onafhankelijk en baas op eigen terrein blijven. In die drang naar onafhankelijkheid werden zij gesteund door een pauselijk privilege dat hun toestond eigen kerken te stichten, hun eigen pastoor te kiezen en hem voor benoeming voor te dragen aan hun bisschop. Voorwaarde daarbij was dat zij moesten zorgen voor voldoende landbezit, waaruit kerk en pastoor konden worden onderhouden.

De strijd om de macht tussen hoofdelingen heeft ook meer dan eens tot een kerkstichting geleid. Het tegen de dorpskern van Marrum gelegen Westernijtsjerk is een mooi voorbeeld van adellijke bemoeienis met de kerk. De gestichte kerken waren zondags in de kleine dorpen nooit vol. Ze waren vooral ook bestemd om er missen in op te dragen voor het zielenheil van gestorvenen, die bij of reeds voor hun overlijden schenkingen (vaak in land) hadden gedaan. Hoe dan ook, er is een groot aantal kerken ontstaan, tot in zeer kleine plaatsen. Een deel daarvan is na de Reformatie in 1580 niet in stand gebleven, maar langzamerhand vervallen en afgebroken. In enkele gevallen is ook de plaats waar de kerk stond verdwenen, maar in de meeste gevallen bleef het oude stee met het kerkhof bestaan en staat er op dat kerkhof nog in acht gevallen een toren (wel 'torenweduwe' genoemd) of anders een klokkenstoel met daarin de oude klok(ken).

Instandhoudingsproblematiek

Na de Reformatie in 1580 bleef men de predikanten betalen uit de opbrengsten van het pastoriabezit. Kosten voor het onderwijs konden uit de opbrengst van kosterijgoederen worden bestreden. Het onderhoud en de instandhouding van het kerkgebouw, de toren of klokkenstoel, de klok(ken), het kerkhof, de pastorie en andere kerkelijke eigendommen werden vooral gefinancierd uit de opbrengst van zogenaamde patroons- of kerkvoogdijgoederen. Dit gold voor de meeste Friese dorpen. Slechts in enkele gevallen waren de opbrengsten van de bezittingen ontoereikend en werd een omslag opgelegd aan de floreenplichtige landeigenaren of stelde men een plaatselijke belasting in. Structurele inkomsten, zoals de hierboven genoemde, maakten dat gedurende de tijd van de Republiek tot 1795 van de lidmaten zelden vrijwillige bijdragen werden gevraagd. In de negentiende eeuw ging de vermogenspositie van veel kerkvoogdijen achteruit en begonnen die te collecteren en andere inkomensbronnen aan te boren, met name de kerkelijke belasting. Toch bleef Friesland veel bemiddelde kerkvoogdijen tellen, soms zeer rijke zoals die van dorpen als Dronrijp, Easterein, Mantgum, Reduzum, Spannum, Langezwaag, Terband, Nijega (Sm.), ook van zeer kleine dorpen als Hitsum, Idaard, Itens, Lekkum en Waaxens (D). Daar kon het kerkelijk bedrijf tot na de Tweede Wereldoorlog doorgaan als in de zeventiende en de achttiende eeuw, zonder dat een beroep behoefde te worden gedaan op bijdragen van leden. Toen in de twintigste eeuw de pachtopbrengsten verminderden en veel kerkvoogdijen op de oude voet door bleven gaan, teerden ze in op hun bezit, waardoor hun financiële situatie soms precair werd. Een beroep op steun van de lidmaten had in kerkelijk meelevende gemeenten na de nodige strubbelingen veelal wel succes. In de tweede helft van de twintigste eeuw maakten de vrijwillige bijdragen in veel kerkelijke gemeenten de voortgang van het kerkenwerk mogelijk. De bezittingen leverden daar nog maar een klein deel van de inkomsten.

Kerk en toren beheersen het dorpsbeeld van Dearsum circa 1950 (coll. Tresoor)

Heel anders was de situatie in kerkelijk nauwelijks meelevende gemeenten (soms in grote dorpen) waar slechts weinig vrijwillige bijdragen werden opgebracht. Eerst werd het onmogelijk het predikantstraktement op te brengen en werden predikantsplaatsen opgeheven. Soms werden ze 'te slapen gelegd' om doorgaans langer dan een halve eeuw onbezet te blijven ten nadele van het kerkelijk leven. Om een predikant te kunnen bekostigen waren kerkelijke gemeenten overigens al kort na de Reformatie combinaties aangegaan. In de twintigste eeuw werden om dezelfde reden combinaties gevormd of andere samenwerkingsverbanden gezocht om zo voor meerdere dorpen gezamenlijk een predikantsplaats te kunnen behouden. Voorbeelden zijn die van Schettens-Longerhouw, Schraard en Wons, van Baard, Winsum en Easterlittens, van Gaast-Ferwoude en Exmorra-Allingawier, van Lollum-Waaksens en Burchwert-Hichtum-Hartwerd, van Oldeholtwolde-Ter Idzard en Oldeholt-pade-Nijeholt-pade, van Oudega (W)-Idzega-Sandfirden en Wolsum-Westhem, van Mantgum-Skillaard, Húns-Leons, Dearsom, Raerd en Jirnsum. In deze combinaties bleven de kerkvoogdijen van de afzonderlijke dorpen doorgaans zelfstandig bestaan. Sinds de invoering van de kerkorde van de Protestantse Kerk Nederland (PKN) in 2004 kan dit niet meer. Een plaatselijke gemeente kan nog maar één kerkenraad, één diaconie en één college van kerkrentmeesters hebben. Kerkelijke gemeenten kunnen geheel worden samengevoegd tot één streekgemeente. Voorbeelden zijn die van Ried-Boer-Dongjum-Schalsum-Zweins-Peins-Schingen-Slappeterp, van Jorwert-Weidum-Jellum-Boksum (Westerwird), Boyl-Makkinga-Elsloo (Friesland's End) en Ureterp-Bakkeveen-Siegerswoude (Opsterland-Noord).

Soms gaan hervormde gemeenten federaties of zelfs fusies aan met gereformeerde kerken. Hierdoor ontstaan grote samenwerkingsverbanden binnen de landelijk reeds in 2004 uit een kerkfusie ontstane Protestantse Kerk in Nederland (PKN), zoals bijvoorbeeld Boazum-Easterwierrum-Britswert-Wiuwert-Lytsewierrum (De Slachsang), Scharnegoutum-Loënga

of in de Lege Geaën: Offingawier-Goënga-Gau-Sibrandabuorren en Tersoal.

In uitgestrekte gebieden met veel dorpen en weinig kerkelijk meelewenden moeten zo op één predikantsplaats veel kerkgebouwen in stand worden gehouden. Kleine kerkelijke gemeenschappen, zoals Poppenwier en Easterwierrum hadden recent geen enkele lidmaat meer en moesten bij aangrenzende worden gevoegd. Zo zijn er in Friesland nu betrekkelijk veel dorpen met een kleine kerkelijke gemeenschap, met daarentegen veel monumentale kerkgebouwen, torens en kerkhoven. Als er bezittingen zijn in de vorm van vermogen en onroerende goederen functioneert de kerkvoogdij vooral als de instelling om het materieel 'kerkelijk erfgoed' in stand te houden. Zo'n kerkvoogdij heeft, niet zelden tengevolge van de secularisatie, en soms ook door bevolkingsafname nauwelijks mogelijkheden meer om plaatselijk genoeg bestuurskracht op te brengen. Het wegvallen van die bestuurskracht vormt met het geldgebrek het grootste probleem voor de instandhouding van monumentale kerkgebouwen.

Friese situatie

Nergens elders in Nederland is, zoals gezegd, het probleem van de kerkgebouwen zo groot als in Friesland tengevolge van de grote dorpen- en kerken-dichtheid hier. De vergelijkbare provincie Groningen heeft 262 protestantse kerkgebouwen (162 rijksmonumenten), waarvan er 58 (22 %) in eigendom toebehoren aan de *Stichting Oude Groninger Kerken*. In Friesland met zijn 362 protestantse kerkgebouwen (239 rijksmonumenten) heeft de *Stichting Alde Fryske Tsjerken* 37 objecten (10%) in eigendom. De huidige situatie van deze stichting laat niet toe dat er, als er niets verandert, nog meer kerken worden overgenomen nadat de voorgenomen overdracht van de kerk van Holwerd in de komende tijd heeft plaats gehad. In veel kleine dorpen zal binnen tien jaar een zeer problematische situatie ontstaan rond het beheer van kerkgebouwen, torens en kerkhoven. Een complicerende factor is dat bij het oplossen van problemen

De Gereformeerde kerk van Heeg dreigt binnenkort zijn functie te verliezen (coll. Sytse ten Hoeve)

De Gereformeerde kerk van Woudsend is een woning geworden (coll. Sytse ten Hoeve)

De karakteristieke kerk van Jorwert (foto: T. Hop)

de kerken nauwelijks meer steun en advies kunnen verwachten vanuit regionale en landelijke organen van de Protestantse Kerk Nederland (PKN). Bij de kerkfusie in 2004 werden als opvolger van de hervormde Provinciale Colleges van Toezicht zogenaamde Regionale Colleges voor Behandeling van Beheerszaken ingesteld. Het Friese College kon gebruik maken van personele ondersteuning vanuit het Provinciaal Dienstencentrum te Leeuwarden. Dit is evenwel tengevolge van kerkelijke bezuinigingen in 2007 abrupt opgeheven en hierdoor is het College nauwelijks meer in staat zijn adviserende en steunverlenende taak uit te voeren.

Kerkfusie, kerkgebouwen en kerkelijk gebruik

Afnemend kerkbezoek aan het eind van de twintigste eeuw bracht mee dat ook de gereformeerde kerkgebouwen te groot werden. De landelijke kerkfusie van hervormden, (synodaal) gereformeerden, remonstranten en luthersen tot PKN in 2004, maar ook plaatselijke fusies en federaties tussen gereformeerden en hervormden (met ook te grote kerkgebouwen), leiden nu tot situaties waarin veel van deze uit de late negentiende en de twintigste eeuw daterende kerkgebouwen overbodig worden. De keuze voor één kerkgebouw waarin de kerkgemeente gezamenlijk verder bijeenkomt is moeilijk, zakelijk zowel als emotioneel. Niet zelden is de gereformeerde kerk praktischer in gebruik en onderhoud, want nieuwer, maar heeft de hervormde kerk zijn historische en monumentale waarde, terwijl de ligging op een kerkhof ook van betekenis is. Tot nu toe is meestal gekozen voor het gebruik van de voormalige hervormde kerk, zoals in Dronrijp, Marrum, Easterein, Koudum, Scharnegoutum, Stavoren, Tzum, Wirdum en Workum het geval is. Zo verliezen ook de monumentale gereformeerde kerken van IJlst en Heeg zeer binnenkort hun kerkelijke functie. In Holwerd

kerkt de PKN-gemeente daarentegen in de gereformeerde kerk en is de imposante hervormde Willibrorduskerk overbodig geworden. Op het Bildt geldt dat eigenlijk eveneens in Sint Annaparochie voor de vermaarde Van Harenskerk, die nauwelijks meer wordt gebruikt.

Voor veel, zowel eeuwenoude als jongere twintigste-eeuwse kerkgebouwen (wel of niet monument) dreigt een functieverlies of functieverandering en zelfs aantasting van culturele waarden en uiteindelijk wellicht afbraak.

Kerkinterieur in gevaar

Kerkgebouwen zullen, daarover is iedereen het wel eens, voor zoveel mogelijk doeleinden moeten worden gebruikt, wil de kans op instandhouding het grootst blijven. Maar zulk multifunctioneel gebruik levert tegelijkertijd een bedreiging op voor de monumentale waarde van de gebouwen, zoals voortgaand kerkelijk gebruik dat ook kan betekenen omdat andere liturgische eisen of verlangens aan het gebouw worden gesteld. In de Friese kerkgebouwen bevinden zich immers een groot aantal zeer monumentale interieurs van internationale betekenis. Bij een ander gebruik van de kerkgebouwen komen die onder grote druk te staan. Zo werd onlangs al het zeer monumentale kerkinterieur van Garijp (uit 1782 en met zeventiende-eeuwse onderdelen) grotendeels vernield. Wijziging van het nog belangrijker kerkinterieur van Wommels is al aangekondigd.

Waardevolle historische voorwerpen uit kerken zijn hun toekomst ook steeds minder zeker.

Avondmaalszilver wordt al vanaf de negentiende eeuw regelmatig verhandeld, maar ook andere echte inrichtingsstukken als kerkmeubels worden verkocht: avondmaalsbanken als die in Engelum, doophekken

De Nederlands Hervormde kerk te Holwerd (foto: T. Hop)

De Nederlands Hervormde kerk te Wommels (foto: T. Hop)

als dat van Britswert, preekstoelen zoals in Woudsend en Appelscha, de tekst- en rouwborden van Heeg of zestiende-eeuwse kerkbanken die we nog in Bolsward en Schraard vinden. Panelen met prachtig houtsnijwerk uit 1694 van het stadhoudelijk gestoelte uit de Leeuwarder Westerkerk (thans Theater Romein) ligt vergeten in een opslag in Workum. Waardevol koperwerk verdwijnt, zoals recent de uit 1729 daterende, uit de kerk van Balk afkomstige koperen kroonluchters, die in 2006 op een antiekbeurs te koop waren.

Perspectief

De monumentale kerkgebouwen en hun inventaris vormen het omvangrijkste en belangrijkste cultuurofgoed van de provincie Friesland. Het wordt ernstig bedreigd en er moet op korte termijn een reddingsplan voor worden gemaakt. Als belangrijkste beheerders van kerkgebouwen moeten de kerkgenootschappen daar uiteraard bij worden betrokken, hoewel zij regionaal en soms ook plaatselijk door zware verantwoordelijkheden op pastoraal gebied en door gebrek aan geld en menskracht belemmerd worden in hun mogelijkheden. Alleen al de vele Friese dorpen en steden met hun grote aantal kerkgebouwen maken het vinden van algemene oplossingen onmogelijk. De plaatselijke situaties zijn daarvoor te verschillend. De Stichting *Alde Fryske Tsjerken* kan en dient een belangrijke taak te hebben en te houden bij het behoud van 'religieus erfgoed' in onze provincie, maar is gelet op haar huidige mogelijkheden niet in staat om meer dan haar 37 kerken (en binnenkort die van Holwerd) in stand te houden. Het draagvlak voor de kerkgebouwen kan worden vergroot door ze over te dragen aan niet-kerkelijke plaatselijke stichtingen. Daarnaast zullen de overheden beleid moeten ontwikkelen aangaande de toekomst van de kerkgebouwen en zullen

zij financiële steun moeten verlenen, niet alleen voor restauratie, maar ook voor exploitatie. Met name burgerlijke gemeenten moeten zich meer dan tot nu toe verantwoordelijk weten voor het onderhoud van torens, klokkenstoelen en kerkhoven.

Al even noodzakelijk is dat de provincie plannen beleid ontwikkelt ten aanzien van het behoud van de kerkgebouwen en daarbij op zijn minst de Stichting *Alde Fryske Tsjerken* in staat stelt om in noodgevallen nog kerkgebouwen over te nemen, maar daarenboven uit te groeien tot een instelling die door middel van steun- en adviesverlening de instandhouding van kerkgebouwen kan behartigen. Naar het zich laat aanzien zal het provinciaal bestuur op korte termijn een rapport over de kerkgebouwenproblematiek laten opstellen door de

Stichting *Alde Fryske Tsjerken* met als uitgangspunt de bij dit artikel gepubliceerde gegevens. Het is immers helaas gebeurd met het voor velen onder ons vanzelfsprekende voortbestaan van de kerkgebouwen die eeuwenlang het aanzien van Friesland hebben bepaald.

Sytse ten Hoeve (1945) is oud-museumdirecteur, en o.a. bestuurslid van de Stichting *Alde Fryske Tsjerken* en lid van het Regionaal College voor Behandeling van Beheerszaken van de PKN in Friesland. Hij publiceert op het gebied van lokale kunst- en kerkgeschiedenis, vooral over kerkgebouwen en hun interieurs.

De kerk van Hegebeintum op de afgegraven terp (coll. Sytse ten Hoeve)

Aantal kerkgebouwen:

- PKN (eerder hervormd)	265	(227 rijksmonument)
- PKN (eerder gereformeerd)	96	(11 rijksmonument)
- PKN (eerder luthers)	1	(1 rijksmonument)
	362	(239 rijksmonument)
- Alde Fryske Tsjerken	37	(37 rijksmonument)
- Dorpsstichtingen	10	(6 rijksmonument)
	409	(282 rijksmonument)
- Rooms-Katholiek	34	(18 rijksmonument)
- Doopsgezind	45	(21 rijksmonument)
	488	(321 rijksmonument)
- In gebruik als dorpshuis	2	
- In gebruik als aula	3	(2 rijksmonument)
- In gebruik bij particulier of gemeente	?	(7 rijksmonument)
	493	(330 rijksmonument)

A. Niet meegeteld zijn de kerkgebouwen van de Oosters-Orthodoxe Kerken (2), evangelisaties op Gereformeerde grondslag (4), Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland (4), Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt (21), Nederlands Gereformeerde Kerken (1), Christelijk Gereformeerde Kerken in Nederland (13), plaatselijke reformatische kerken (5), op verschillende wijzen georganiseerde Baptisten (circa 20), diverse pinkstergroeperingen (circa 7), Vrije Evangelische Kerken in Nederland (4), afzonderlijke evangelische gemeenten (circa 10), Vergadering van Gelovigen (2), Wachttorengenootschap/Jehovah's Getuigen (4?), Nieuw Apostolische Kerk in Nederland (6), Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste dagen (1?), Leger des Heils (3). Dat zijn er dus ruim **100** wat het totale aantal kerkgebouwen in Friesland op circa **600** brengt. Ze zijn over het algemeen vrij jong en doorgaans niet van monumentale waarde. Soms kunnen ze uit het oogpunt van architectuur en stedenbouw wel van belang zijn.

B. De officiële Rijksmonumentenlijst telt 446 kerkelijke objecten. Hiertoe behoren onder andere ook 57 klokkenstoelen en acht torens waaronder de Oldehove. Verder aan kerken vast gebouwde maar afzonderlijk geregistreerde torens enkele pastorieën enz. terwijl ook sprake is van enkele dubbeltellingen en fouten.

Aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken zijn overgedragen 37 kerkgebouwen (alle rijksmonument) en twee klokkenstoelen van:

Allingawier, Augsbeurt, Bears, Blessum, Boer, Boksum, Bornwird, Britsum, Britswert, Finkum, Foudgum, Goïngarijp (met klokkenstoel), Hijum, Ginnum, Hantumhuizen, Hegebeintum, Jorwert, Jouswier, Katlijk, Kortezwaag, Lichtaard, Nijeholtwolde (klokkenstoel), Olterterp, Oostrum, Peins, Raard, Schalsum, Schurega, St.Jacobiparochie, Sybrandahuis, Swichum, Terband, Uitwellingergera, Ter Idzard, Westhem, Westernijtsjerk, Wier en Zweins.

Dorpsstichtingen beheren een negental kerkgebouwen in: Blesdijke, Hempens, Hemrik (RM), Hoornsterzwaag (RM), Idsegahuizen (RM vanwege orgel), Kornwerd (RM), Nijhuizum, Sandfirden (RM), Terherne en Wolsum (RM).

Het kerkgebouw van Pietersbierum (RM) is overgedragen aan de kerkrentmeesters van Sexbierum en wordt als *atelier* gebruikt evenals het kerkje van Mildam (RM).

Tot *dorpshuis* ingericht (en niet voor kerkdiensten gebruikt) zijn de kerkgebouwen van Olde-/Nijetrijne en Wergea (de Bidler).

Aula's zijn geworden de kerkgebouwen van Boelenslaan, Nieuweschoot (RM) en Poppenwier (RM vanwege uurwerk)

Aan een *burgerlijke gemeente verkocht* is de Westerkerk (RM) te Leeuwarden. De gemeente Bolsward houdt de Broerekerk (RM) als 'ruïne' in stand.

Na verkoop zijn in *particulier gebruik* o.a. de kerkgebouwen van Oud-Appelscha, Heerenveen/Nijehaske (RM) en Idskenhuizen (niet op de historische plaats) voorts Peperga (RM) de gereformeerde Kerk en voorheen doopsgezinde vermaning van Aldeboarn (RM), de doopsgezinde vermaning van Hindeloopen (RM) en de RK kerk van Schiermonnikoog (RM).

Orgels

In de Friese kerkgebouwen bevinden zich 392 kerkorgels van monumentale waarde voor het merendeel ook van Friese makelij (Bron: Jan Jongepier *Vijf eeuwen Friese orgelbouw*, Leeuwarden 2004). Daarvan dateren zes voor een belangrijk deel uit de zeventiende eeuw en 37 uit de achttiende eeuw.

Gegevens verzameld in december 2007/ januari 2008 en gepubliceerd onder enig voorbehoud omdat recente exacte cijfers nergens centraal bij de kerkgenootschappen zijn geregistreerd en er fouten in de Rijksmonumentenlijst blijken voor te komen.

Aantallen belijdende lidmaten van kleine gemeenten van de PKN (meestal hervormd) met een monumentaal kerkgebouw

Minder dan 11 lidmaten:

Dearsum
Herbaijum
Húns-Leons
Oldelamer-Nijetrijne
Waaxens-Brantgum

11-20 lidmaten:

Baerd
Hilaard
Lytsewierrum
Morra-Lioessens
Pingjum-Zurich
Raerd (B)
Tjerkwert-Dedzjum

21-30 lidmaten:

Blija
Earnewâld
Elsloo
Itens en Hinnaard?
Jirnsum
Kimsward
Lekkum en Miedum
Nes (Ameland)
Oldeholtwolde
Wânswert-Jislum

31-40 lidmaten:

Arum
Ballum (Ameland)
Boyl
Easterlittens
Gerkesklooster
Hollum (Ameland)
Kûbaard
Langezwaag
Makkinga
Oldeholtpade-Nijeholtpade
Raerd
Reduzum-Idaerd-Friens-Aegum
Twijzel
Vlieland
Wiuwert -Britswert-
Easterwierrum

41-50 lidmaten:

Aldtsjerk en Roodkerk
Augustinusga
Boazum
Lippenhuizen
Mantgum
Nes-Wierum
Paesens-Moddergat
Reitsum c.a.

51-60 lidmaten:

Elahuizen
Heidenskip
Lollum-Waaksens
Molkwerum
Ried-Dongjum-Schingen-
Slappeterp

61-70 lidmaten:

Anjum
Burdaard
Donkerbroek-Haule
Engwierum
Holwerd
Olde- en Nijeberkoop
Oudega (G.S.)
Terwispeel
Wons

71-80 lidmaten:

Hantum en Hiaure
Kootstertille
Oosternijkerk
Oudega (Sm)
Rinsumageest
Scherpenzeel-Munnekeburen
Spannum en Edens

81-90 lidmaten:

Burgwerd-Hichtum-Hartwerd
Driesum
Hindeloopen
Metslawier-Niawier
Oude- en Nijehorne
Warten-Warstiens
Ysbrechtum-Turns-Tsjalhuzum

91-100 lidmaten:

Boornbergum-Kortehemmen
Borum-Munnekezijsl
Gaast-Ferwoude
Gaastmeer
Jellum-Weidum
Jelsum-Cornjum
Langweer
Noordwolde
Rottevalle
Surhuizum
Vrouwenparochie
Warns
Wijnjeterp en Duurswoude
Winsum

Doopsgezinde vermaningen/kerken

Totaal: 45 (21 rijksmonument)

Akkrum (RM)
Aldeboarn
Balk
Ballum
Berlikum (RM)
Bolsward (RM)
Bovenknijpe
Buitenpost
Damwoude
Dokkum (Verenigde Christel.
Gemeente; RM)
Drachten (RM)
Franeker
Gorredijk
Grou (RM)
Hallum
Harlingen
Heerenveen (RM)
Hollum
Holwerd (RM)
IJlst (RM)
Itens
Joure (RM)
Koudum
Leeuwarden (RM)
Makkum (RM)
Nes-A (RM)
Oudebildtzijsl (RM)
Pingjum (RM)
Poppenwier (RM)
Rottevalle (RM)
Sneek (RM)
St Annaparochie
Stavoren
Stiens
Surhuisterveen (RM)
Terherne (RM)
Tjalleberd
Veenwouden
Warns
Wergea
Westerschelling
Witmarsum
Wolvega
Workum (RM)
Zwaagwesteinde

Recent (Na WO II)

bestemming verloren: Baard
Hindeloopen (RM), Jirnsum
Lippenhuizen,
Molkwerum, Ternaard en
Woudsend

Gereformeerde kerkgebouwen

Op de monumentenlijst geplaatst zijn:

Beetgumermolen, Donkerbroek vanwege orgel), IJlst (vanwege orgel), Kollum, Leeuwarden (Koepelkerk en Pelikaankerk), Raard-D, Rottevalle, Tijnje en Winsum (vanwege orgel).

Een aantal Gereformeerde kerkgebouwen is van bijzonder monumentaal belang en heeft een belangrijke functie in een stads- of dorpsbeeld. Voor sommige daarvan dreigt functieverlies bijvoorbeeld die van Heeg, Leeuwarden (Koepelkerk en Pelikaankerk) en Lollum. Een beeldbepalende kerk als die te Woudsend kreeg recent een woonfunctie. De kerk van IJlst wordt overgedragen aan een plaatselijke stichting. Veel kerkgebouwen van weinig of geen monumentaal of beeldbepalend belang verloren reeds hun functie en werden in een enkel geval afgebroken, zoals in:

Achlum	Hilaard	Reitsum
Akkrum	Hindeloopen (voormalige	Scharnegoutum
Aldeboarn (voormalige	doopsgez. vermaning)	Schettens
doopsgez. vermaning RM)	Hommerts	Schiermonnikoog
Allingawier	Hoornsterzwaag	Schraard
Boazum	Huizum	Sloten
Boksum	Jistrum	Sneek (Noorderkerk)
Dokkum (Noorderkerk)	Knijpe	Stavoren
Dronrijp	Koudum	Suwâld
Easterein	Kûbaard	Tjerkwerd
Engwierum	Leeuwarden (Noorder-, Ooster- en	Tzum
Exmorra	Salvatorkerk)	Tzummarum
Gaast	Marrum	Warns
Gaastmeer	Noardburgum	Wijckel
Gauw	Oosterbierum	Wirdum
Gorredijk	Oppenhuizen	Witmarsum
Hantumerhoek	Oudega (W)	Wons
Heidschap	Piaam	Workum
Hemelum	Pingjum	Woudsend

Roomskatholieke kerkgebouwen

Totaal: 34 (18 rijksmonument)

Ameland: H. Clemens (RM)	Lemmer: H. Willibrordus
Bakhuizen: H. Odulphus	Makkum: H. Martinus
Balk: H. Ludgerus (RM)	Midsland: St. Brandanus
Blauwhuis: H. Vitus (RM)	Oosterwolde: De Heer die wederkomt
Bolsward: H. Franciscus (RM)	Roodhuis: H. Martinus (RM)
Burgum: H. Martinus	Sloten: H. Fredericus (RM)
Dokkum: H. Martinus en H.H. Bonifatius en Gezellen (RM)	Sneek: H. Martinus (RM)
Drachten: Goddelijke Verlosser	Steggerda: H. Fredericus (RM)
Dronrijp: Maria Geboorte (RM)	St. Annaparochie: De Verrijzenis des Heren
Easterwierrum: H. Wiro	St. Nicolaasga: H. Nicolaas (RM)
Franeke: H. Franciscus van Assisi	Wergea: H. Martinus
Gorredijk: H. Paulus	Wijtgaard: Maria ten Hemelopneming
Harlingen: H. Michaël (RM)	Wolvega: H. Franciscus
Heeg: H. Jozef	Workum: H. Werenfridus (RM)
Heerenveen: H. Geest (RM)	Woudsend: H. Michaël (RM).
Jirnsum: H. Marcus	
Joure: H. Mattheüs	Recent afgestoten kerken:
Leeuwarden: H. Dominicus en H. Bonifatius (beide RM)	Leeuwarden: H. Franciscus
	Leeuwarden-Huizum: H. Johannes de Doper
	Schiermonnikoog: H. Egbert; RM.

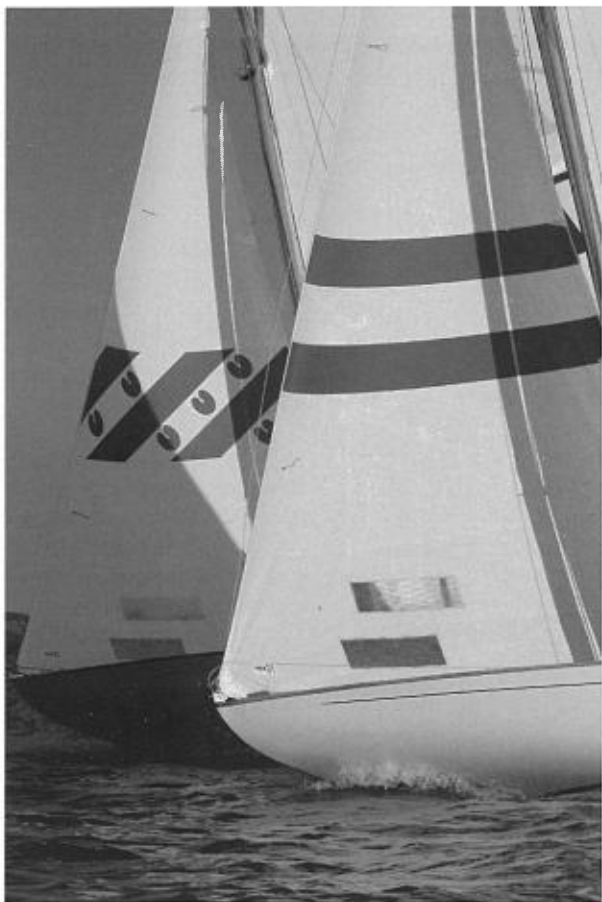
70 jaar Fries Scheepvaart Museum

Het Fries Scheepvaart Museum bestaat 70 jaar. Het begon allemaal met een voorbereidende tentoonstelling in de zomer van 1938.

Aan het eind van de jaren '30 van de vorige eeuw was Sneek uitgegroeid tot het centrum van de Friese watersport. Al eeuwenlang echter was de stad een belangrijk knooppunt in de Friese scheepvaart. De Sneker burgemeester Lucas Poppinga zag hierin een kans om twee ambities te verenigen. Hij wilde de watersporters aan Sneek binden door het scheppen van voorzieningen en attracties speciaal gericht op deze doelgroep.

Tegelijkertijd wilde hij de geschiedenis van de scheepvaart, die in Friesland van oudsher een grote rol had gespeeld, bewaren en exposeren.

Het initiatief kwam in een periode waarin de scheepvaart zich juist radicaal had vernieuwd. Nog maar kort geleden was de Zuiderzee afgesloten tot IJsselmeer.

Zeilwedstrijd tussen Holland en Friesland in de Regenboogklasse.
(Foto: Richard de Jonge, Sneek)

De overgang van houten naar stalen schepen en de opkomst van de scheepsmotor hadden bovendien de vorm van de schepen en de praktijk van het varen sterk veranderd. Langzamerhand raakten traditionele vormen en technieken in onbruik en dreigden zij zelfs te verdwijnen, waardoor Poppinga en velen met hem werden aangespoord het verleden te bewaren. Het Fries Scheepvaart Museum was niet de enige instelling die zich het snelle verdwijnen van het maritieme erfgoed aantrok. Ook elders in het land waren al scheepvaartmusea opgericht. In 1874 werd in Rotterdam het Maritiem Museum Prins Hendrik gesticht en in 1922 het Nederlands Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam. In 1929 volgde in Groningen het Noordelijk Scheepvaartmuseum. Dit museum richtte zich op slechts één regio: de provincies Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel.

De gedachte hierachter was, dat men voorwerpen vooral in de eigen regio wilde behouden in plaats van deze te laten opgaan in een grote nationale collectie. De vereniging Fries Scheepvaart Museum koos de Friese scheepvaartgeschiedenis als verzamelgebied met als bijzondere invalshoek de zich snel ontwikkelende watersport.

Proeftentoonstelling

De nieuwe vereniging besloot niet direct een museum op te richten, maar eerst eens te peilen hoe groot de belangstelling bij het publiek zou zijn. Minstens even belangrijk was dat men graag wilde weten wat het mogelijke aanbod van voorwerpen voor het nieuw op te richten museum zou worden. Om deze twee zaken te kunnen inschatten werd eerst een tijdelijke tentoonstelling gehouden. De regenten van het Old Burger Weeshuis te Sneek stelden voor de proeftentoonstelling het pand Kruizebroederstraat 2 ter

beschikking. Hierbij deden zij de toezegging dat wanneer de proef zou slagen, in het gebouw ook het uiteindelijke museum gevestigd mocht worden. De belangstelling voor de voorbereidende tentoonstelling bleek zo groot, dat al snel de openingstijden werden verruimd tot tien uur 's avonds. Bovendien werd besloten de tentoonstelling, die oorspronkelijk slechts tien dagen zou duren, te verlengen met nog eens achttien dagen. In totaal werden van 9 augustus tot en met 6 september 1938 ruim 3600 bezoekers geteld. Gesteund door dit hoge bezoekersaantal en door lovende kritieken in de landelijke pers zou de voorbereidende tentoonstelling de eerste aanzet worden tot het huidige Fries Scheepvaart Museum.

De collectie

Hoewel er al direct vanaf haar oprichting voorwerpen werden aangeboden, beschikte de vereniging in augustus 1938 nog niet over een uitgebreide eigen collectie. Naast vele particulieren stonden de scheepvaartmusea van Rotterdam, Amsterdam en Groningen hierom welwillend belangrijke bruiklenen voor de tentoonstelling af. Ook het Fries Museum en de gemeentebesturen van Sneek, Harlingen en Enkhuizen stelden voorwerpen beschikbaar. De initiatiefnemers hadden hierbij de stille hoop dat na de tentoonstelling de bruiklenen ook permanent in de collectie zouden achterblijven.

BULLETIN.

Wegens de buitengewoon grote toeloop van bezoekers heeft het Bestuur van het **Fries Scheepvaart Museum** besloten de Tentoonstelling in het voormalig Weeshuisgebouw te Sneek, Kruizebroederstraat no. 2 **geopend te houden tot en met Dinsdag 6 September a.s.**

Uren van openstelling voorlopig van 2-8 uur namiddags.

Bezoekt tijdig deze schitterende expositie! Algemeen is men van mening, dat hetgeen deze Sneker Tentoonstelling U biedt, van zo bijzonder en uitstekend gehalte is als slechts hoogst zelden valt te aanschouwen.

In een bulletin werd aangekondigd dat de expositie wegens groot succes langer te zien zou zijn. Opvallend is dat het museum ook in de avonduren geopend was. (coll. Fries Scheepvaart Museum)

Het Chinese bloemenschip van ivoor dat VOC kapitein Jan de With als souvenir uit De Oost meenam naar Friesland (1746). (coll. Fries Scheepvaart Museum)

Opening van het Fries Scheepvaart Museum in 1939. Van links naar rechts: L. Poppinga, burgemeester van Sneek, P. Sikkes, gemeentesecretaris en mr. P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten, Commissaris van de Koningin. (coll. Fries Scheepvaart Museum)

In veel gevallen lukte dat ook. Uit de catalogus van de voorbereidende tentoonstelling is ook nu nog een groot aantal voorwerpen te vinden in de huidige museumcollectie.

Lutine-schatten

De tentoonstellingscatalogus was verdeeld in een aantal thema's. Zo waren er ruim 90 scheepsmodellen te zien. Er was een verzameling schilderijen en prenten met de scheepvaart als onderwerp en een oudheidkamer met de meest uiteenlopende zaken die betrekking hadden op Sneek en omgeving. Er waren verder verzamelingen zeilprijzen, scheepsonderdelen, vlaggen, etc. In totaal stonden 261 verschillende nummers in de catalogus beschreven.

Een grote publiekstrekker was de verzameling voorwerpen uit het goudschip H.M.S. Lutine dat in 1799 bij Terschelling was vergaan. In 1938 werd naar dit schip gegraven door de Karimata, één van 's werelds grootste baggermolens. Hoewel er maar erg weinig goud werd gevonden had de tinbaggermolen kanonnen, kogels en andere voorwerpen uit het wrak opgehaald die tijdens de tentoonstelling voor het eerst aan het publiek werden getoond. Door slim gebruik te

maken van deze actuele gebeurtenis en door de tentoonstelling bovendien samen te laten vallen met de Sneekweek, was de vereniging eigenlijk al bij voorbaat verzekerd van een goed resultaat.

Nanne Ottema

Eén van de belangrijkste particuliere bruikleengevers aan de voorbereidende tentoonstelling was Nanne Ottema uit Leeuwarden, tevens medeoprichter en bestuurslid van de vereniging. Deze notaris was een groot verzamelaar en kenner van Frieslands kunst en oudheidkunde. De geschiedenis van de Friese scheepvaart en scheepsbouw vormden hierbinnen één van Ottema's vele interesses. Tot zijn omvangrijke collectie van ca. 30.000 voorwerpen en 12.000 boeken behoorden dan ook vele boeken, prenten en schilderijen over dit onderwerp. Onder de voorwerpen waren scheepsmodellen, gereedschappen, scheepssier en andere scheepsonderdelen. Om zijn verzameling te completeren liet hij de Hindelooper modelbouwer Frits van Meekeren enkele modellen bouwen van vissersschepen van de voormalige Zuiderzee. Hiernaast vervaardigde Van Meekeren voor Ottema ook de tuigage van het 18de-eeuwse model van de Oost-indiëvaarder Bossen Hooven. De schenkingen en

Bij de opstelling in 1938 waren er nog geen vitrine's voor de modellen. (coll. Fries Scheepvaart Museum)

bruiklenen van Nanne Ottema en van de, door hem in 1955 opgerichte, Ottema-Kingma Stichting vormen ook nu nog de ruggengraat van de huidige museumcollectie.

Oudheidkamer

Al direct bij haar oprichting had de vereniging als één van haar belangrijkste doelen het bewaren van de geschiedenis van Sneek en haar omgeving. Hierbij kon men putten uit de omvangrijke historische en topografische verzameling van de stad Sneek zelf. Voor de voorbereidende tentoonstelling in 1938 werden veel van deze voorwerpen in bruikleen afgestaan en getoond in een eigen zaal.

Onder de bruiklenen van de gemeente Sneek bevonden zich zeer uiteenlopende zaken. Uiteraard waren er schilderijen, prenten en kaarten met het oude Sneek als onderwerp. Verscheidene voorwerpen hielden verband met Sneker scheepvaart en het Sneker schippersgilde waaronder enkele zeldzame drinkhoorns. Verder waren er brandweerpenningen en zilveren voorwerpen van Sneker makelij. Zelfs de zilveren sleutels van de stad waren tijdelijk overgedragen aan het Fries Scheepvaart Museum. Van de Sneker schutterij werden kostuums, vaandels en toebehoren getoond. In 1938 lag de nadruk, vooral door het grote bruikleen van de stad zelf, erg op de stad Sneek. Een groot deel

van de in 1938 tentoongestelde Sneker voorwerpen is in de loop de jaren ook opgenomen in de vaste collectie van het Fries Scheepvaart Museum. Inmiddels is de afdeling oudheidkamer echter enorm uitgebreid en toont zij nu ook de geschiedenis van de waterrijke zuidwesthoek van Friesland.

Hoe het verder ging

De voorbereidende tentoonstelling had alle verwachtingen waargemaakt. Zowel de publieke belangstelling als het aanbod van geschikte voorwerpen bleken ruim aanwezig. Er was kennelijk genoeg behoefte aan een Fries Scheepvaart Museum. Direct na afloop van de tentoonstelling op 6 september 1938 sloot het museum tijdelijk zijn deuren voor de verbouwing tot permanent museum. Op 24 juli 1939 werd dit nieuwe museum plechtig geopend door mr. P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten, Commissaris van de Koningin in Friesland. Lang is het museum niet aan de Kruizebroederstraat gevestigd geweest. Al in 1940 werd het pand gevorderd voor oorlogsdoeleinden. Het museum moest toen noodgedwongen zijn deuren sluiten. Veel bruiklenen gingen terug naar hun eigenaren en de rest van de collectie en inrichting werd opgeslagen op zolder waar zij gedurende de oorlog zou blijven liggen. Na de oorlog was een groot deel van het vooroorlogse enthousiasme verdwenen.

Deel van het affiche, waarmee de expositie van 1938 werd aangekondigd. (coll. Fries Scheepvaart Museum)

Drijvende kracht Lucas Poppinga was niet langer burgemeester en verloor daarmee belangrijke invloed. Bovendien vestigden zich in het pand aan de Kruizebroederstraat eerst de Canadese bevrijders en vervolgens het Militair gezag. Steeds werd het pand voor andere doeleinden ingezet en het werd al snel duidelijk dat dit pand niet opnieuw een museumfunctie zou krijgen.

Nieuw onderkomen

De oplossing kwam in 1946 toen door een grotendeels nieuw verenigingsbestuur het pand Kleinzand 12 werd aangekocht. Dit gebeurde na bemiddeling van de toen 26-jarige geschiedenisstudent Herre Halbertsma wiens oudtante tot haar overlijden in 1945 het huis had bewoond. Halbertsma trad op als conservator en slaagde er in veel van de eerder teruggegeven bruiklenen opnieuw in de collectie te krijgen. Notaris Ottema gaf in 1947 zelfs aanzienlijk meer voorwerpen in bruikleen dan hij in 1938 had gedaan. Hierdoor was de collectie al gauw meer dan hersteld. Op 10 juni 1947 werd het nieuwe Fries Scheepvaart Museum plechtig geopend door de Commissaris der Koningin, mr. H.P. Linthorst Homan. Vanaf 1947 tot heden is het museum gevestigd aan het Kleinzand, eerst onder leiding van Herre Halbertsma en van 1976 tot en met 2005 onder die van zijn opvolger Sytse ten Hove. In deze periode groeide de collectie van de 261

nummers in de catalogus van 1938, tot ruim 21.000 voorwerpen, 35.000 foto's en prentbriefkaarten en een bibliotheek met ruim 10.000 boeken en tijdschriften in 2008. Om deze almaar uitbreidende collectie te kunnen huisvesten is het museum sinds 1947 meerdere keren verbouwd en uitgebreid. Inmiddels omvat het museumcomplex de panden Kleinzand 12 tot en met 24 en is ook de voormalige Thomas van Acquino-school aan de Hooiblokstraat 17 daaraan toegevoegd.

Jubileumexposities

Op basis van foto's die in 1938 zijn gemaakt, is een kleine reconstructie van de begintentoonstelling gemaakt, compleet met pluche tafelkleden, gedrapeerde visnetten en decoratiepalmen. Het enige verschil is dat er in 1938 weinig vitrines waren. Kennelijk was het vertrouwd om scheepsmodellen open en bloot te exposeren. Tegenwoordig is dat ondenkbaar. Deze jubileumexpositie was te zien tot 8 juni 2008.

Sinds 20 juni jl. is de expositie "Holland – Friesland: het Nederlands Scheepvaartmuseum te gast in Sneek" te zien. Het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam wordt momenteel intensief verbouwd en is daarom voor publiek gesloten. Een deel van de collectie is elders te zien, onder andere in het Fries Scheepvaart Museum te Sneek. Onder de titel

Gouden penning, door de VOC uitgereikt aan Jan de With, commandeur van de retourvloot.
(coll. Nederlands Scheepvaartmuseum)

“Holland-Friesland” richtte het Fries Scheepvaart Museum samen met de collega’s uit Amsterdam een tentoonstelling in, met de pleziervaart als rode draad. De titel “Holland-Friesland” is afgeleid van de zeilwedstrijden die jaarlijks worden gehouden tussen Friese en de Hollandse zeilers in de regenboogklasse. In deze wedstrijden is sprake van een sportieve rivaliteit tussen beide gewesten. Toch zijn er naast (sportieve) verschillen ook veel overeenkomsten aan te wijzen die tijdens de expositie worden geïllustreerd. Modellen van Hollandse en van Friese boeiers zijn naast elkaar te zien. In het Nederlands Scheepvaartmuseum is het fraai beeldhouwde roer van de boeier Bever te zien, in Sneek het roer van de Phoenix. Deze zomer staan ze ter vergelijking naast elkaar. Op schilderijen zijn prachtige spiegeljachten te zien,

rijk versierd met veelkleurig houtsnijwerk. Ook is er een model van een deftig particulier trekjacht, zoals deze in de 18de en 19de eeuw voeren op de Vecht, te zien naast een eenvoudiger, maar wel comfortabele Friese trekschuit, die over de Zwette passagiers vervoerde tussen Leeuwarden en Sneek. “Holland-Friesland” is een unieke tentoonstelling.

Topstukken uit de vaste opstelling van een museum worden vrijwel nooit uitgeleend. De tijdelijke sluiting van het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam biedt een eenmalige gelegenheid van deze regel af te wijken. Deze tentoonstelling is nog te zien tot 14 september 2008.

Blik op de toekomst

In het jubileumjaar is het museum bezig met ingrijpende verbouwingsplannen. Een aantal royale erfenissen maakt het mogelijk deze plannen, samen met de gemeente Sneek en de provincie Fryslân, te realiseren. Op stapel staan: een nieuwe leeszaal voor de bibliotheek, een kindermuseum, een grotere ruimte voor tijdelijke exposities. Een lift zal de

verdiepingen van de monumentale panden beter toegankelijk maken. Deze lift komt in het onlangs aangekochte pand Kleinzand 16. Dit tussenliggende pand – waarin tot voor kort een uitzendbureau was gevestigd – was altijd een enclave in het museumcomplex. Het museum wordt met deze aankoop meer één geheel. Het pand is geen monument en wijkt in bouwstijl erg af van de omliggende herenhuizen. Daarom is het plan opgevat om voor dit pand een nieuwe, hogere gevel te plaatsen, die van de gevelrij een mooi aansluitend geheel maakt. Achter deze moderne gevel komt dan het duidelijk herkenbare entreegebouw van het museum.

Jelle Koenen is registrator in het Fries Scheepvaart Museum te Sneek

Ynboek

Seleksje út'e nije oanwinsten fan Tresoar fan 1 jannewaris oant en mei 1 juny 2008

Martha Kist

Skiednis

- * **Sporen naar Empe:** herinneringen aan het familieleven van Aleida Houwink en Robbert van Hasselt rond 1900. Johan Frieswijk et al. Hilversum, Verloren, 2007. 160 p.
 - * **Eén grote familie:** doopsgezinde elites in de Friese Zuidwesthoek 1600-1850. Cor Trompetter. Hilversum, Verloren, 2007. 334 p.
 - * **Waar blijft de tijd:** 1000 jaar Friese Wouden. Johan Frieswijk (red.) et al. Zwolle, Waanders, 2007-.... 18 dl. Dl. 1: Smûk skaadzjend beamtegrien, Kerst Huisman; Dl. 2: Verkeer en transport, Kerst Huisman; Dl. 3: Winkels, venterij en handel, Fokko Bosker; Dl. 4: Onderwijs en vakopleidingen, Willem Winters; Dl. 5: Bestuur en gezag, Dirk Kuiken; Dl. 6: Oorlog, Kerst Huisman.
 - * **Op de praatstoel:** verhalen uit Noordoost Friesland vanaf 1850. Gerard Mast et al. Dokkum, Historische Vereniging Noordoost Friesland, 2008. 274 p.
 - * **Duivelbanners en wonderdokters in de Wouden.** Klaas R. Henstra. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, cop. 2007. 196 p.
 - * **Strijders, onderdrukkers en bevrijders:** Fryslân in de oorlog. Jack Kooistra et al. Leeuwarden, PENN, 2005. 584 p.
 - * **Störtebeker, Pirat und Volksheld:** die Biographie. Harald Gröhler. Würzburg, Bergstadt-verlag, cop. 2006. 214 s.
 - * **Staten en landhuizen in Zuid-Fryslân.** Rita Mulder-Radetzky. Leeuwarden, Stichting Staten en Stinzen, 2007. 30 p.
 - * **Magnus is zijn naam.** Tiemen Brouwer. 2e verb. dr. Rome, T. Brouwer, 2005. 174 p.
 - * **De kerk van de Friezen bij het graf van Petrus:** de geschiedenis van de kerk, de kerk in de geschiedenis. M.P.M. Muskens. 5e, gew. en uitgebr. ed. Rome, Willibrordcentrum, 2007. 370 p.
 - * **De kerk van de Friezen in Rome.** Irene Stellingwerff et al. Rome, Comosavona, 2007. 64 p.
 - * **Dat het zo lang moest duren...:** Meistaking 1943. Truus de Witte. Groningen, T. de Witte, 2005. 200 p.
 - * **En de boer hij ploegde voort.** H. Kielstra. Leeuwarden, Bornmeer, 2008. 126 p.
 - * **Das Grab des heiligen Liudger.** Günter Rabeneck et al. Essen-Werden, Communitas Sancti Ludgeri, 2008. 40 s.
 - * **Geschiede Nordfrieslands von 1918 bis in die Gegenwart.** Thomas Steensen. Neuausg. Bräist/Bredstedt, Nordfriisk Instituut, cop. 2006. 223 s.
 - * **It aade Friesche terp:** kronyk der geschiedenisse van de vrye Friesen: 313 v.Chr-1676/1712, Johannes Hilarides et al. Herdr., aangevuld. Leiden, Rodin, 2007. 208 p.
 - * **Nordfriesland in der frühen Neuzeit.** Rolf Kuschert et al. Bräist/Bredstedt, Nordfriisk Institut, cop. 2007. 176 s.
- Pleatslike skiednis*
- * **Dokkum in kadastraal perspectief:** met huiseigenaren en bewoners en straatbeelden anno 1945, E. Smits Azn et al. Dokkum, Stichting Historia Documensis, cop. 2007. 968 p.
 - * **Leeuwarden: wat kwam, bleef en verdween.** Leendert Plaisier et al. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, cop. 2008. 127 p.
 - * **Levend oorlogsverleden:** IJlst, een elfstedenstadje tijdens de Tweede Wereldoorlog, Edsko Hekman. IJlst, Stichting Nooitgedagt IJlst, cop. 2008. 304 p.
 - * **... Ona Jowsma land op de Wasa ...:** de geschiedenis van een klein stukje Leeuwarden bij de Huizumer Waterpoort. Leendert Plaisier et al. Leeuwarden, Les Deux Amis, 2008. 54 p.
 - * **Lege luijden handen beschreven glaesen en wanden:** Leeuwarder opschriften uit een 18e eeuws handschrift. Henk Oly et al. Leeuwarden, Tresoar, 2007. 58 p.
 - * **De ramp van Moddergat:** het vergaan van de vissersvloot van Paesens en Moddergat op 6 maart 1883. R. IJbema et al. 5e dr. Moddergat, Stichting 't Fiskershûske, 2008. 48 p.
 - * **Met de LAB op stap:** historie van het Leeuwarder Auto Bedrijf 1920-1970, Jan Velstra Tzn. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, cop. 2007. 128 p.
 - * **'Een aardig landstadje':** Workum in historische reisbeschrijvingen. G. Twijnstra et al. It Heidenskip, Twijnstra, 2007 (Workum, Hunia's Drukkerij). 67 p.
 - * **Gevelstenen in Dokkum.** Jelle Arjaans et al. Dokkum, Stichting Historia Documensis, cop. 2008. 84 p.
 - * **Bosch op zoek naar een verdwenen eiland en zijn geschiedenis,** Cultuur Historische Vereniging 't Heer en Feer. Schiermonnikoog, Cultuur Historische Vereniging 't Heer en Feer, 2007. 70 p.
 - * **De laatste jaren van het Rijks Athenaeum te Franeker:** onderzoek naar de oorzaken van de opheffing in 1843. E. van Aken. Leeuwarden. E. van Aken, 2007. 91 p.
 - * **Molens in Munnekezijl.** Reinder H. Postma. Oudwoude, R.H. Postma, 2008. 44 p.
 - * **Rinsma State:** van Sytzama tot Scheringa: omdat adeldom verplicht. Fokko Bosker et al. Leeuwarden, PENN Communicatie, 2008. 160 p.
 - * **Het Sint Anthony Gasthuis in Leeuwarden.** Leendert Plaisier et al. Leeuwarden, Historische Vereniging Aed Levwerd/ Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden, 2006. 88 p.

- * **Dodenakkers op Terschelling.** Teunis Schol et al. Terschelling, Werkgroep "Sporen in het zand", cop. 2007. 71 p.
 - * **Alear yn De Knipe:** De Knipe yn wurd en byld. Kynhout et al. De Knipe, Kynhout, Wurkgroep Knyppster Ferline, 2008. 136 s.
 - * **Geteerde muren in Leeuwarden.** Yke Lichthart ET AL. Leeuwarden, Lichthart & Neumann, 2007. 31 p.
 - * **De heerlijkheid Salverd:** waar stond het slot, dat in de jaren rond 1850 moet zijn afgebroken? A.M. Douma, Meppel, A.M. Douma, 2005. 25, 12 p.
 - * **Makkum 1939-1945,** O. Gielstra. Makkum, Stichting Ald Makkum, 2007. 66 p.
 - * **Ien & oar út 'e skiednis fan Wergea.** Sybren van der Vlugt et al. Wergea, Stichting Wurkgroep Werrega âld/Wergea nij, 2007. 160 s.
 - * **Katlijk door de eeuwen heen.** Tjeabele Hoekstra Jzn et al. Katlijk, Plaatselijk Belang Katlijk, [2004]. 155 p.
 - * **It lêste himd hat gjin bûsen:** honderd jaar 'De Laatste Eer' Driesum. Jouke H. Dantuma. Driesum, De Laatste Eer, 2008. 160 s.
 - * **Kommerzjil 400 jaar,** R.H. Postma. S.l.: s.n., 2007. 44 p.
 - * **Een historische wandeling door Ouwe-Syl.** Sytse Keizer et al. Oudebildtziyl, Dorpsbelang Ouwe-Syl e.o., 2007. 26 p.
 - * **Fotoboek Aldwâld 2006:** 'een momentopname...'. Arjen Vroegindeweyj et al. 1e dr. Oudwoude, Vroegindeweyj, 2007. 191 p.
 - * **Runholt: der Weg in die Katastrophe:** Aufstieg, Blütezeit und Untergang eines bedeutenden mittelalterlichen Ortes in Nordfriesland. Hans-Herbert Henningsen. Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, cop. 1998-2000. 2 dl.
 - * **Fries naar naam en faam:** provisorische catalogus van munten die op enigerlei wijze Fries kunnen worden genoemd, ca. 600-1579. Jan Post. Leeuwarden, Fondsen De Neitiid, 2008. 88 p.
 - * **Oostelijk deel Academiegasthuis, Academiestraat 10, Franeker:** bouwhistorische opname met waardstelling en kleurverkenning, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis. M.E. Enderman et al. Utrecht, BBA, 2007. 94 p.
 - * **Voedingsgewoonten en milieuomstandigheden op en rond een vroeg-middeleeuwse nederzetting bij Tzummarum (Fr.).** H. van Haaster. Zaandam, BIAAX Consult, 2006. 6, 2 bl.
 - * **Slot Rijs te Rijs:** gemeente Gaasterlân-Sleat: archeologisch vooronderzoek: een inventariserend booronderzoek. J.J. Hekman. Amsterdam, RAAP Archeologisch Adviesbureau, cop. 2006. 10, 8 p.
 - * **Inventarisatie amateurcollectie Hagens:** provincie Fryslân: een inventarisatie van vuursteenartefacten uit de provincie Fryslân, gevonden door Jan Hagens. H.W. Veenstra. Amsterdam, RAAP Archeologisch Adviesbureau, cop. 2006. 46 p.
 - * **Over een Stinswier ten westen van Sneek, die onder zijn eigen gewicht bezweek,** W.B. Waldus et al. Amersfoort, ADC-ArcheoProjecten, cop. 2006. 79 p.
- Genealogy*
- * **Voorouders en nazaten van Johannes Stellingwerf en Froukje la Fleur.** Maartje van Sluis-Poortstra. Berlikum, Van Sluis, 2008. 179 p.
 - * **Buitengewoon gewoon:** de Reitsma's van Eastermar met de verwante families Hoekstra, Veenland, Werumeus Buning, Wiersma en de Wiersma-Reitsma-Stichting. E. Bosma. Burgum, Stichting Streekmuseum/Volkssterrenwacht Burgum, 2008. 599 p.
 - * **Tussen aambeeld, akkers en alfabet:** de geschiedenis van een geslacht Faber. Bert Roes. Stiens, B. Roes, 2007. 68 p.
 - * **De nakomelingen van Douwe Egberts:** parenteel van Douwe Egberts (1755-1806). Jelle de Jong et al. Rotterdam, Barjesteh van Waalwijk van Doorn, 2007. 438 p.
 - * **Een familie kroniek over 300 jaar Tangermannen en Tangervrouwen:** een schets van twaalf generaties in hun tijd en omgeving. Meindert Lzn. Tangerman. Leeuwarden, M. Tangerman, 2008.
 - * **Kroniek van de familie Dorhout.** Pieter Dorhout. Groningen, Dorhout, 2007. 316 p., 16 p.
 - * **Voorouders en nakomelingen van Willem de Jong en Antje van der Werf:** Eernewoude/Oudega. Fokke de Jong et al. Bennekom, A. Kloosterman, 2007. 178 p.
 - * **Een Westra familie vanuit het Westerkwartier:** een familiegeschiedenis. Sietske Westra. Assen:, S. Westra, cop. 2007. 183 p.
 - * **Van boomkweker tot lid der Staten-Generaal:** scriptie over Okke Tietes Bosgra (1835-1888). Luc de Milliano. Herz. uitg. Meppel, A.M. Douma, 2005. 17, 29 p.
 - * **Frans Cornelis Bosgraaf (± 1725) en de nakomelingen van zijn dochters Hinke en Aaltje,** A.M. Douma. Meppel, A.M. Douma, 2005. 39 p.
 - * **Genealogie Hemstra:** de nakomelingen van Hendrik Pieters en Vrouwke Harmens. Jan Koopmans. Velsersbroek, J. Koopmans, 2005. 162, 14 p.
 - * **Een hele familie Adema.** André A. Buwalda. Schettens, A.A. Buwalda, 2008. 62, 20 p.
 - * **Hoe Helmantel vertrok uit Friens:** geschiedenis van de familie Helmantel van 1755 tot 2008. K. Pera. Veenendaal, K. Pera, 2008. 135 p.
 - * **Nicolai's: machtich as de miggen.** Anke Joukje Fokkema-Kooi. Twizel, A. Fokkema-Kooi, 2007. 260 s.
 - * **Verbonden geslachten:** voorouders en nakomelingen van Harmen Willems van der Meer en Arendtje Postma. Willem van der Meer et al. Kampen, W. van der Meer, 2007. 76 p.
 - * **Het geslacht Nauta:** genealogische en geschiedkundige beschrijving van een deeltak ontstaan in Friesland. A.B. Nauta et al. Zuidwolde, A.B. Nauta, 2008. 53 p.

Archeology en numismatyk

- * **Fries naar naam en faam:** provisorische catalogus van munten die op enigerlei wijze Fries kunnen worden genoemd, ca. 600-1579. Jan Post. Leeuwarden, Fondsen De Neitiid, 2008. 88 p.

- * **Het geslacht van Tjeerd Sjoerds Hoekstra & Maria Pieters de Boer.** Sjoerd Pieters Hoekstra et al. Leeuwarden, S.P. Hoekstra, 2008. 193 p.
- * **Het verhaal van de Plantinga's:** een tocht door de tijd. Henk Plantinga. Veenendaal, H. Plantinga, 2008. 128 p.
- * **Bosgra's van Bergum:** genealogie van Freerk Bosgraaf. A.M. Douma. Meppel, A.M. Douma, 2006. 360 p.
- * **De vijf Beerda's en het onderwijs in Noord-Nederland van de negentiende eeuw:** Driesum: Taeke Reints 1771-1846, Kollumerzwaag: Julle Taekes 1801-1875, Suawoude: Reint Taekes 1804-1881, Dokkum: Jan Taekes 1813-1896, Doezum: Jurrien Gales Taekes 1817-1901. A.M. Douma. Meppel, A.M. Douma, 2003. – 46 p
- * **De Vlielandse familie Visser:** ca. 1635-2004. Albert van Drooge. Haren, A. van Drooge, 2003. 1 dl.
- * **Stamboom Wigtersma.** R. van der Woude. [5e aangev. dr.]. Zuidlaren, Van der Woude, 2007. 61 p.
- * **Familieboek Jansons Klomp.** Simon Jansons. Buitenpost, S. Jansons. 2004. 98 p.
- * **Bron-Meuzer, 1885-1972,** 1889-1961: de levensgeschiedenis van een familie uit de Stellingwerfen. Hielke Heeringa. Joure, H. Heeringa, 2007. 180 p.
- * **Geschlechter-Reihen St. Laurentii-Föhr.** Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 1980-... Tl. IV: Bauern, Seefahrer und Auswanderer von der Insel Föhr. Brar C. Roeloffs. cop. 2007. 568 s.
- * **Die Hypothekenbücher der Stadt Leer.** Manfred Wegner. Aurich: Upstalsboom-Gesellschaft, 2008. 2 dl.
- * **Was getekend, Mata Hari.** Yannick Murphy (vert. uit het Engels). Amsterdam, Prometheus, 2008. 291 p.
- * **Mear talen, mear takomst:** taalbewust, taalbelied, taalgefoel, taalgebiet, trije talen, thústaal. Jelle Bangma et al. Leeuwarden, Cedin, Taalsintrum Frysk: EF ES Produkties, cop. 2007. 1 dvd-video.
- * **Libellenammen yn Fryslân.** Ebele van Hijum et al. Yn gearwurking mei de wurkgroep libellen yn Fryslân "De Hynstebiter". Warns, Hynstebiter/Leeuwarden, Fryske Akademy, 2007. 78 s.
- * **Frysk yn marketing.** S. de Jong et al. Ljouwert, Berie foar it Frysk, 2007. 62 s.
- * **Streektaal en duurzaamheid.** Henk Bloemhoff et al. Oldeberkoop, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, 2007. 120 p.
- Sport*
- * **De skoskerinner:** de wei fan Henk Kroes. Eppie Dam. Franeker, Van Wijnen, cop. 2007. 388 s.
- Keunst*
- * **Totaalconcert** onder leiding van Lucette van den Berg van alle workshops zang en muziek tijdens het Jiddisch Festival in Tresoar, prod. Tsjisse Hettema. Leeuwarden: Tresoar, 2008. 1 dvd.
- * **Gezicht op Leeuwarden:** schilders in Friesland en de markt voor schilderijen in de Gouden Eeuw. Piet Bakker. S.l.: s.n., 2008 S.l.: (F&N Boekservice/Eigen Beheer). 420 p.
- * **Rûge gids van de Friese popmuziek.** Marco van der Leest et al. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij; Leeuwarden: Stichting Friesland Pop, cop. 2007. 320 p.
- * **Pieter Pander, Geen bloemen: schilderijen en tekeningen.** Harry Tupan et al. Zwolle, Waanders, cop. 2007. 160 p.
- * **Verstilde tijd:** Heerenveense fotografen in de 19de en 20ste eeuw. Frédérique van der Palm et al. Heerenveen, Museum Willem van Haren, cop. 2007. 24 p.
- * **Tabertus Melissen, fokveefotograaf:** gepassioneerd paar-denportretteur. Frans Talstra et al. Grijpskerk, Culturele Raad Grijpskerk e.o., 2008. 63 p.
- * **Harry Boiten:** op de grens van land en water. Jaap Bruintjes et al. Drachten, Museum Smallerland, 2008. 39 p.
- * **"Bestiarium",** Jan van der Kooi. Theo Laurentius. Marum, Art Revisited, cop. 2005. 76 p.
- * **Dinie Boogaart:** zoeken. Dinie Boogaart et al. Nijega, Atelier Boogaart, 2007. 67 p.
- * **Doarp:** in film fan Henk Penninga. Minnertsgea: Noorderlicht Film, 1995. 1 videocassette. Documentaire over het leven in het Friese dorp Minnertsgea en het Friese platteland. Bevat ook archiefmateriaal van voor en vlak na de tweede wereldoorlog.
- * **Portret van Houten:** terug naar het schilderen. Peter B. van Houten et al. Foudgum, Atelier Van Houten, cop. 2007.
- * **Fries houtsnijwerk:** vergeten volkskunst. Erno Korpershoek. De Knipe, Het Snijpunt, cop. 2007. 500 p.
- * **Krin Rinsema.** Thom Mercuur et al. Heerenveen, Museum Belvâedâere, cop. 2007. 79 p.
- * **Fries aardewerk:** majolica, faience, kerfsnee: Harlinger Aardewerk Museum, Collectie Minze van den Akker 2007. Minze van den Akker. Harlingen, Harlinger Aardewerk Museum, 2007. 416 p.
- * **'Pier Pander, sykje om sûverheid'.** Geart de Vries. Leeuwarden, Omrop Fryslân, 2007. 1 dvd.
- * **Fast forward:** monoprins en grafiek van Erik Andriess. Paul Andriess et al. Nijmegen, BnM uitgevers, cop. 2007. 111 p.
- * **Im Bann der Insel:** 150 Jahre Badeinsel Sylt im Spiegel von Dichtung und Malerei. Karl Ernst Laage (Hg.). Heide, Boyens, cop. 2007. 136 s.

Taal en literatuer

- * **"Fjouwer warskôgings fan de dea":** oer Fryske folksferhalen. Jellum, Brinkman Videoproducties/Leeuwarden, Omrop Fryslân, cop. 2008. 1 dvd-video.

- * **Abe Gerlsma:** 'der't de dyk it lân omklammet'. Abe Gerlsma et al. Leeuwarden, Galerie de Roos van Tudor, 2007. 48 s.

Natuer en lânbou

- * **De eendenkooi bij de hel te Hallum.** Gerard Mast. Groningen, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Directie Regionale Zaken vestiging Noord, cop. 2007. 224 p.
- * **Broedvogels van It Easternskar in 2007.** M. Koopmans et al. Veenwouden, Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, 2008. 129 p.
- * **Een zee van kansen:** over een economie die ons wad perspectief biedt. Tom Bade et al. Arnhem, Triple E Productions, 2008. 96 p.
- * **Honderd vogels in en rondom Franeker.** Peter Rienstra et al. Tzummarum, Vogelwacht Franeker en Omstreken, 2008. 102 p.
- * **Mijn Wadden.** Utrecht, Bruna Nieuwe Media, cop. 2007. 1 dvd-video.
- * **Breeding origins of wader populations utilizing the Dutch Wadden Sea:** as deduced from body dimensions, body mass, and primary moult. Meinte Engelmoer et al. Leeuwarden, Fryske Akademy, cop. 2008. 226 p.
- * **Ecologische atlas Waddenzee.** Norbert Dankers et al. Den Burg, Wageningen IMARES, 2006.
- * **Hydrobiologisch onderzoek in Friesland in de 20e eeuw:** een beknopt overzicht. T.H.L. Claassen. Leeuwarden, Wetterskip Fryslân, 2006. 51 p.
- * **De Friese koe.** Willem Stegenga. Leeuwarden, Sterk, 20 p.
- * **Der Kojenmann:** Mensch und Natur im Wattenmeer, 1860-1900. Martin Rheinheimer. Neumünster, Wachholtz, 2007. 292 s.
- * **'Je ziet ze vliegen':** weidevogels in woord, beeld en geluid. Henk Poortinga et al. Leeuwarden, AOC Friesland, 2007. 157 p.
- * **Met de camera door het Lauwersmeergebied.** Erica Schaafsma. 1e dr. S.l.: Kerima fotografie, 2007. 92 p.

Ferskaat

- * **De broedkorf:** gemaakt door mensen & gebruikt door eenden. Wim Duteweerd et al. Ijsselstein, Eendenkooi Stichting/ Noordwolde, Nationaal Vlechtmuseum/ S.l.: Vereniging van Vlechters, 2007. 54 p.
- * **Winter in Friesland.** Jan de Boer et al. Leeuwarden, Friese Pers Boekerij, cop. 2008. 119 p.
- * **Echt moai:** froulju oer moaiens en it inerlik. Wieke de Haan et al. [Leeuwarden, Bornmeer, 2008. 171 s.
- * **Boeken ongesorteerd:** columns over alledaagse en bijzondere boeken. Willem Winters. Leeuwarden, Perio, 2008. 16 p.
- * **70 brieven, 1588-1590:** Tresoar (vh. Prov. Bibl. v. Fr.) handschrift 729 Hs, Johannes Drusius sr. M.H.H. Engels. Leeuwarden, ME, 2008. 52 p.
- * **Inventaris van de handschriften van de voormalige Provinsjale Biblioteek fan Fryslân.** Jacob van Sluis. Leeuwarden, Tresoar, 2007. i.e. 2008. 420 p.
- * **Heiligen of berneprinten.** Philippus Breuker. Grou, Museum De Trije Gritenijen, 2007. 29 s.
- * **Inventaris van de archieven van de Leeuwarder IJs- en Melkproductiefabrieken (Lijempf).** Sjoerd de Haan. Leeuwarden, Tresoar, 2007. 125 p.
- * **Jaap Oswald Dijkstra 1920-2006:** een Friese Franeker franciscan in India. Bauke van der Pol. Franeker, Bauke van der Pol en Mathey Kamsma, 2007. 96 p.
- * **Bespiegelingen van een schrijvertje.** Over water in Friesland en daarbuiten. Theo Claassen. Burgum, Theo Claassen, cop. 2008. 110 p.
- * **In Friesland staat een huis =** Yn Fryslân stiet in hûs. Fokko Bosker et al. Grou, Woningcorporatie Welkom, 2008. 68 p.
- * **Uit de bron van Christus? een sekte doorgelicht.** Lydia Bierma. Dronten, L. Bierma, 2008. 82, 59 p.
- * **Inventaris van het archief van de Landelijke vereniging tot Behoud van de Waddenzee (de Waddenvereniging)** Sjoerd de Haan. Leeuwarden, Tresoar, 2008. 82 p.
- * **Lieve allemaal:** brieven van Gerrit en Froukje Oosterhuis-van Dijk vanuit Indonesië, 1946-1955. G.J. Oosterhuis. Lelystad, Drukkerij de Boer, 2007. 296 p.
- * **Bijzondere rechtspleging in de praktijk:** analyse van 125 dossiers van het Bijzondere Gerechtshof Leeuwarden, Kamer Groningen. W.E. Meiboom. Noordwijk, Meiboom, 2007. 82 p.
- * **Mosterdzaad in ballingschap:** over christelijke identiteit en geloofsrepressie in de Nederlanden: Het cleyn mostertzaet (1590). Frank van der Pol. Kampen, Kok, cop. 2007. 263 p.
- * **Van Friesland naar Mantiqueira:** de geschiedenis van Jan Kingma: een pionier in de zuivelindustrie. Victor Kingma et al. Makkum, Kingma Stichting, 2007. 119 p.
- * **Dokumintêre oer Fryske Folksferhalen.** Leeuwarden, Omrop Fryslân, 2008. 1 dvd.
- * **Waarde Domin!:** brieven uit Hallum 1868-1878, uw liefhebbende moeder S. Cannegieter-Bekius. Henk Cannegieter et al. S.l.: Stichting "Erfskip Terpdoarpen", 2007. 149 p.
- * **The German Hanse in past & present Europe:** a medieval league as a model for modern interregional cooperation? Hanno Brand et al. Groningen, Hanse Passage/Castel International, 2007. 300 p.
- * **Mijn Friese meren.** Utrecht, Bruna Nieuwe Media, cop. 2007. 1 dvd-video.
- * **Ald Dyk:** in film fan Henk Penninga: poëtysk portret fan de Aldebildtdyk. Minnertsga, Noorderlicht Film, 2007. 1 dvd.
- * **Oan it wurk!.** Jan Schotanus et al. Leeuwarden, Tresoar/ Leeuwarden, Afûk, 2007. 36 s.

- * **Psalmen en gezangen in het negentiende-eeuwse Friesland:** Ds. G.J. Gobius du Sart en zijn strijd tegen het verplichte Evangelische gezang. Ant. Telgenhof et al. S.l.: s.n., 2007. 82 p.
- * **Sylt:** Geologie einer Nordseeinsel: mit den schönsten geologischen Wanderungen. Ekkehard Klatt. Neumünster, Wachholtz, 2006. 108 s.
- * **Kollumerland cum annexis:** fietsen langs Zwadde en Oude Zwemmer, Friesland. E. van Ginkel et al. Amersfoort, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, cop. 2006. 48 p.
- * **Achtkarspelen:** fietsen tussen Lauwers en Oude Ried, Friesland.: Y. van Koeveringe et al. Amersfoort, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, cop. 2006, 52 p.
- * **Archiefwijzer maçonnieke archieven:** overzicht van historische archieven van Nederlandse Vrijmetselaarsorden in openbare collecties. Audrey Wagtberg Hansen. Den Haag, Stichting OVN, 2007. 114 p.
- * **Friesland:** elf steden in de zomer. Hamont, AV-2 Studio, 2007, 1 dvd-video.
- * **Streep door de zee,** samenwerkingproject van Zuiderzeemuseum, Kazemattenmuseum, Nieuwland Erfgoed Centrum, Rijkswaterstaat. – Enkhuizen, Zuiderzeemuseum, 2007. 3 dl.; Dvd: **Hoe zou ons leven er uit zien zonder deze dijk: verleden heden toekomst,** samenwerkingproject van Zuiderzeemuseum, Kazemattenmuseum, Nieuwland Erfgoed Centrum, Rijkswaterstaat. cop. 2007, Amsterdam, Stetz. 1 dvd-video.
- * **Historischer Atlas Schleswig-Holstein vom Mittelalter bis 1867,** im Auftrag der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Jörgen H. Ibs et al. Neumünster, Wachholtz, cop. 2004. 174 s.
- * **Sicht op Fryslân:** ûntdekkingsreis troch Fryslân: DVD mei 9 ôfleverings, Landschapsbeheer Friesland, It Fryske Gea. Leeuwarden, Omrop Fryslân/ Leeuwarden, PS-Producties, cop. 2007. 1 dvd-video.
- * **Wider den Blanken Hans:** der Kampf an der Nordsee um Land und Leben. Hans-Jörgen Rapsch et al. Neumünster, Wachholtz, 2006. 71 s.
- * **Vlieland:** met licht geschreven. Karel Zijlstra et al. Eersel, Kabeljauws, 2007. 144 p.

Verschijningsdata *Fryslân* in 2008:

- nr. 3 derde week oktober kopy inleveren voor 1 september
 nr. 4 derde week december kopy inleveren voor 1 november

Redactieadres: Postbus 6091, 8902 HB Leeuwarden.

Telefoon 058-2672072. E-mail: schroor@varenius.nl

Kopy, uitsluitend op diskette of via e-mail sturen naar het redactieadres.

Advertentietarieven:

- Hele pagina euro 340,-
 Halve pagina euro 205,-
 Kwart pagina euro 125,-
 Achtste pagina euro 80,-

Advertenties sturen naar het redactieadres: Postbus 6091,
 8902 HB Leeuwarden

kunst

Mythen 2 Gerrit Benner

De kunstgeschiedenis en dus ook het verhaal over de moderne kunst in Friesland na 1945 zit vol tegenstellingen. Neem de persoon Gerrit Benner. In Nederland wordt Benner (Leeuwarden, 1897 – Nijemirdum, 1981) algemeen gezien als de belangrijkste moderne meester die Friesland in de twintigste eeuw heeft gekend. In Friesland hangt zijn werk tijdelijk of permanent in de belangrijkste openbare en particuliere collecties en ook de belangrijkste prijs voor beeldende kunstenaars in Friesland draagt zijn naam. De vraag is evenwel hoe lang nog.

Zijn betekenis hangt samen met het naoorlogse abstract expressionisme, waar hij een exemplarische vertegenwoordiger van is. Even belangrijk is het feit of hij iets te betekenen heeft voor komende generaties. Want de uiteindelijke kunstgeschiedenis wordt door kunstenaars geschreven en niet door kunsthistorici bedacht. Het moet mij hier van het hart dat de betekenis van Gerrit Benner – ondanks alles – nog steeds niet onomstotelijk vast staat. Zo hoor ik hedendaagse kunstenaars zelden iets over Benner zeggen, is het abstract expressionisme met zijn geniecultus en hang naar het mythische weinig courant en is zijn naam ook bij collega's (conservatoren of tentoonstellingsmakers) niet bijzonder en vogue. De vraag is waarom de belangrijkste kunstenaar van Friesland elders zo onbekend is.

In zijn recentelijk verschenen boek 'De kleur van Friesland – Beeldende kunst na 1945' schrijft Huub Mous op saillante wijze over de wordingsgeschiedenis van de kunstenaar Gerrit Benner. Hij duidt hem als de wegbereider van de moderne kunst in Friesland, die willens en wetens in een krachtige mythische kunstenaarspersoonlijkheid veranderd werd. Door de verschuiving in aandacht van werk naar persoon is de nadruk steeds minder op het vernieuwende karakter van zijn werk komen te liggen. De romantische ondertoon van het werk daarentegen werd steeds nadrukkelijker beklemtoond. Uiteindelijk bleef er van de vernieuwer Benner alleen de mythe van grote onbegrepen romanticus over. De familie ging er zelfs zover dat ze van Gerrit Benner een wettig gedeponeerde merk maakten.

Sinds de jaren zestig, een tijd waarin kunstenaars de kunst radicaal ter discussie willen stellen en op zoek gaan naar de maatschappelijke betekenis van hun revolutionaire houding, is het werk van Gerrit Benner ouderwets geworden. Hij mag een zuiver mens geweest zijn of een onbegrepen eenling, maar zijn werk en zijn imago hebben zich tegen hem gekeerd. Wie zijn imago als 'begenadigde eenzame wandelaar uit het verre Friesland' nog verder oppoetst, keert zich niet alleen tegen de tijd maar begraaft hem voor de tweede keer. Als de mythevorming, die de beeldende kunst in Friesland grotendeels bepaald heeft, niet gestopt wordt, kan dit kleine filiaal van de wereld maar beter gesloten worden. In de kunst regeert de werkelijkheid en niet de mythe.

Rudy Hodel is kunsthistoricus